

# SÖYLEMİÇİ DÖNÜŞLÜ YAPI

A. Sumru Özsoy

## I. Giriş

Tümcelerde sözcük dizimi, adillaşma gibi sözdizimsel özelliklerin diller tarafından metin içinde söylem konusunun saptanmasını ve sürekliliğini sağlamak amacıyla kullanılan değişik biçimsel yöntemler arasında yer aldığı yapılan incelemelerde ortaya çıkarılmıştır (Givon 1983).

Türkçe metinlerde adillaşma kişi adillaşması, dönüşlü adillaşma ve yakın adillaşma olarak görülür. Çoğunlukla tümce düzeyinde sözdizimsel bir kural olarak incelenmiş olan adillaştırma üstüne yapılan çalışmalar Türkçe'de adılların biçimbirimsel ve sözdizimsel özelliklerini saptamayı amaçlamıştır. Ergin (1986), Banguoğlu (1974) ve Gencan (1966) adılların biçimbirimsel özelliklerini incelemişlerdir. Adılların sözdizimsel özelliklerinin incelenmesi ise evrensel kuramlar çerçevesinde saptanmış olan sözdizimsel koşulların Türkçe'deki adillaşma süreçlerini ne kadar bağladığı kapsamında olmuştur (Erguvanlı-Taylan, 1982; Özsoy, 1983). Türkçe'deki 3. şahıs dönüşlü adılı **kendi(si)**'nin metin içinde kullanımı Nielsson (1978) ve Sezer (1980) tarafından incelenmiş ve bu çalışmalarda **kendi(si)** adılının metin içinde kullanımını anlatabilmek amacıyla Öneçekte-Geriye İtme (Nielsson) ile En Doğal Yorum İlkesi ve Duygudaşlık (Empathy) Kısıtlaması gibi yapısal öğelere dayanmayan bazı açıklamalar önerilmiştir. Ancak bu yazı bu kavramların yeterli olmadığını, gerçekte söylemiçi dönüşlü yapının söylem düzeyinde daha temel bir yapısal kavram olan Konu Koşulu'nu gerektirdiğini göstermeği amaçlamaktadır. Ayrıca bu yazı çerçevesinde, Nielsson (1978) ve Sezer (1980) tarafından önerilen ilke ve kısıtlamaların da Konu Koşulu tarafından doğal olarak içerilen iki kavram olduğu savunulacaktır.

Konu Koşulu Türkçe'de söylemiçi dönüşlü yapı için gerekli ancak yeterli olmayan bir koşuldur. Başka bir deyişle, Türkçe metinlerde Konu Koşulu'nun geçerli olup ta söylemiçi dönüşlü yapının yer almadığı bağlamlar bulunmaktadır. Bu kural dışı görünümünde olan bağlamların açıklanması ise ancak metin yazarının okuyucuya aktarmağa çalıştığı Yakınlaşma-Uzaklaşma kavramı kapsamında olmaktadır. bu genellemelerin kanıtlanması söylemiçi dönüşlü yapının şu iki bağlamda incelenmesi ile gerçekleştirilecektir: (i) Konu koşulunun geçerli olup **kendi(si)** adılının kullanıldığı bağlamlar ve (ii) Konu koşulunun geçerli olup **kendi(si)** adılının kullanılmadığı bağlamlar.

## II. Konu Koşulu

### 2.1. Konu Koşulu

Söylemiçi dönüşlü yapı için Konu Koşulu'nun bir koşulu olduğunu saptamak için Konu kavramı iki bağlamda incelenecektir: (i) karşılaştırma. ılı konu bağlamları ve (ii) edimsel bağlamlar.

### 2.1.1. Karşılaştırılmal Konu

Aşağıda aktarılan metinlerden (1) ve (3) gazetelerden, (2) ise Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* adlı yapıtından alınmıştır. Birinci alıntı düz metinde karşılaştırılmal konu bağlamını, diğer alıntılar ise edimsel bağlamda konu saptamasını örneklemektedir. Örnek (1)'de konu **Amiral Kidd**'dir. Bu, konu saptama yöntemlerinden sözdizimi ve ilk tümcede bulunan **bu** belirtecinin kullanılması ile açıkça belirtilmiştir. Metinde görüldüğü gibi, Amiral Kidd'i öncül olarak alan adıl, dönüşlü yapının adılı olan kendisi'dir:

- (1) Bu Amiral Kidd öyle yapmıyor. Brifing subayı konuşurken sözünü kesip araya giriyor. **Kendisi** anlatıyor, bitirince sözü gene brifing subayına veriyor.

Yukarıdaki metinde **kendisi** adılı ile öncülü olan **Amiral Kidd** arasında olası bir öncül olan **brifing subayı** olmasına karşın, okuyucu **kendisi** adılının gerçek öncülünün Amiral Kidd olduğunu algılamada bir zorluk çekmemektedir. Bu da ancak **kendisi** adılının kullanılmasında Konu Koşulu'nun geçerli olduğunun kabul edilmesiyle açıklanabilir.

### 2.1.2 Edimsel Bağlamlar

Edimsel bağlamda konu saptaması iki ana ilkeye göre olduğu savunulabilir. Birinci ilke, Cooper ve Ross (1975) tarafından öne sürülen ve konuşucunun her zaman için önceliğe sahip olduğunu içeren **Önce Ben İlkesi**'dir. Bu ilkeye göre, konuşucu diğer bir kişiyi konu olarak belirtmediği sürece konu kendisidir. İkinci ilke ise, **Belirtilen Konu İlkesi**'dir ki buna göre konuşucu olay içinde bir kişiyi geçici olarak konu olarak belirebilir. Aşağıda aktarılan iki bağlamda konu konuşucular tarafından açıkça belirtilmektedir. Örnek (2)'de , konuşucu Semra Hanım Derviş Kahya'yı konuşmanın konusu olarak belirlerken, örnek (3)'te, De Gaulle'ün Carlo hakkında söyledikleri Carlo'nun o bağlam içinde konu olduğunu saptar. Görüldüğü gibi, her iki bağlamda da konuyu öncül alan adıl söylemiçi dönüşlü adıldır.

- (2) Semra Hanım tamamladı: Çiftliğin toprakları geniştir. Ayrıca ormanlıktır. Derviş Kahya çevrenin girdisini çıkısını iyi bilir. **Kendisini** oralarda gerçekten sevip sayarlar. Çıt olsa, haber alır. (Tahir,s.)
- (3) De Gaulle yanındakilere "Carlo eski arkadaşımıdır," demiş. "Çocukluğumuz beraber geçti. Çok iyi insandır." Fabrikasının yöneticileri ve Hariciyeciler hemen atılmışlar:  
-Bizim de en iyi işçimizdir. Çok severiz **kendisini**.

Söylemiçi dönüşlü yapının söylem konusu tarafından gerçekleştirildiği aşağıda aktarılan Cahit Uçuk'un *Kanlı Düğün* ve Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* adlı yapıtlarından alınmış edimsel bölümlerde de kanıtlamak mümkündür. Bu bağlamda konu **Önce Ben İlkesi** ile saptanmış olan konuşucudur. Her iki alıntı da konuşucunun düşüncelerini yansıtmaktadır. (4)'te Asuman evlenmesi hakkında

düşünmektedir. Kullanılan adıl kendisi adılıdır.

(4) Sandıklar dolusu çeyizinde kendisinden başka kimsenin göz nuru yoktu. (Uçuk, s.9)

(5)'te konuşucu olan Emin Bey, Canbulat Bey ve Halis Turgut Bey'den ismen bahsetmesine karşın, onlar bu bağlamda konu olarak belirtilmemektedir. Bu iki kişi konuşucunu etrafında olan kalabalık bir insan topluluğu içinde kendisi tanıyabilecek iki kişidir. Romanın alıntı yapılan bu bölümünde, yazar gözhapsine alınmış olan Emin Bey'in gözlem ve düşüncelerini aktarmakta, adı geçen kişiler hakkında ayrıntılı bilgi vermekte ve gelişen olayları yalnız Emin Bey'i ilgilendirdiği kadarıyla aktarmaktadır. Bu açıdan bölümün konusu Emin Bey'dir. Ve metinde yer alan adıl söylemiçi dönüşülü adılı kendisi'dir.

(5) Canbulat Bey'le Halis Turgut Bey ötekilerin hepsinden daha sinirli, düpedüz öfkeli olmasalardı, kendisini mutlaka ilk görüşte tanırlardı.

Söylemiçi dönüşlü yapı için Konu Koşulu'nun gerekli olduğunu kanıtlayan başka nokta da konu olmayan isimlerin kişi adılarına öncül olmalarıdır. Aşağıda aktarılan edimsel bağlamda, konuşucu kendi istek ve düşlerini dile getirmektedir. Konu, konuşucu Rahmi'dir. O açıdan Rahmi'den başka bir ismin öncül olduğu adılaştırma ancak kişi adılaştırması olarak gerçekleşmelidir.

(6) Sonra Asuman'a geçti. Ona yürekli kolye almayı düşünürdü hep. Parası olsa alırdı, ah çokça parası olsa. Sormuştu. Öyle bir kolyeye yetmiş lira istemişlerdi. (s.28).

Asuman konu olmayan bir öncüdür. Adılaştırma sonucu da (6)'da aktarılan bağlamda yalnız kişi adılı görülmektedir. Bu da Konu Koşulu'nun dönüşlü yapı için gerekli bir koşul olduğunu kanıtlamaktadır.

## 2.2.Konusuz Bağlamlar

Konu Koşulu'nun bir uzantısı da belirgin bir konu saptanmayan bağlamlarda adılaştırma olsa bile söylemiçi dönüşlü adılaştırmanın yer almayacağıdır. Gerçekten de Türkçe metinlerde bunun böyle olduğunu görüyoruz. Aşağıda sunulmakta olan bir gazete fıkrasında amaç bir olayın aktarılmasıdır; adı geçen kişilerden hiçbirini olayın gerçekleşmesinde konu olarak saptamadığı amaçlamamaktadır. Konu olarak saptanan bir öncül olmadığı için de metindeki adılaştırma süreci dönüşlü yapı olarak değil de kişi adılaştırması olarak gerçekleşmiştir.

(7) Cumartesi her yer tatil. Dükkanlar da 14'e kadar açık. 14'ten sonra ölsen bir lokma ekmek bulamazsın. İçerisi ana baba günü. Ve bizim vatandaş bağırıyor.

-Ulan, Rüstem! Şu karıya bak!

Rüstem cevap veriyor:

-Ye onu ye!

Nasıl olsa onu tanıyan yok ya, dilinden anlayan yok ya!

Yukarıdaki metinde birinci kişi adılı **onu'n** öncülü adı geçen hanım, ikinci adılı **onu'n** öncülü ise Rüstem'dir. Bağlamdan anlaşılabilceği gibi, ne hanım ne de Rüstem fıkrada anlatılan olayın kahramanı veya konusu değildir. Her ikisi de böyle bir olayın yer almasında etken olabilecek 'proto-tip' sayılabilecek kişilerdir. Bu açıdan metinde bulunan adılaşma sürecinin her iki uygulamasında da döneşlü adılaşmanın uygulanmasını sağlayacak olan **Konu Koşulu** karşılanmamıştır.

### 2.3. Olası Anlam Bulanıklığı

Konu Koşulu'nun söylemiçi döneşlü yapı için gerekli bir koşul olduğunu kanıtlamak için Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* adlı romanından alınmış ve olası anlam bulanıklığına yol açabilecek başka bir bölümü incelemek isteriz. Bu bölümde romanın kahramanı Emin bey, kendi yaşam, düşünce ve içdünyasını değerlendirmekte ve kardeşi Perihan ile olan ilişkileri hakkında düşünmektedir. Başka bir deyişle, bölüm için saptanmış olan konu Emin Bey'dir. Roman içinde, aşağıda verilen alıntudan önceki kısımlarda da konu Emin Bey'dir. Alınan tümcelerde de görüldüğü gibi, **Perihan** ilk tümeceenin öznesi olmasına karşın ancak alt bölüm konusu olarak algılanmaktadır. Böylelikle **Perihan**'ın konu olarak saptanması için gerekli koşullarda hiç olmazsa birisi yerine getirilmifken, ana konu gene **Emin Bey**'dir. Buna dayanarak, alıntuda kullanılan adılaşma yöntemleri incelendiğinde görülmektedir ki kişi adıları **ona** ve **onunla** altbölüm konusu olan **Perihan**'a, döneşlü adıl **kendisine** ise ana konu olan Emin Bey 'e gönderge yapmaktadır.

- (8) Perihan yakın çevresiyle arasına gerilen, ikinci çok daha güçlü siperdi. Hiç bir şey, olay, duygu, ona çarpmadan, onunla hesaplaşmadan kendisine ulaşamazdı. (Tahir, s.256)

Aynı altbölümde adılaştırma süreçlerini değiştirdiğimiz zamanda adılların öncüllerinin algılanmasında da bir değişiklik olmaktadır.

- (9) Perihan yakın çevresiyle arasına gerilen, ikinci çok daha güçlü siperdi. Hiçbir şey, olay, duygu, **kendisine** arpmadan, **kendisiyle** hesaplaşmadan **ona** ulaşamazdı. (Tahir, s.256).

Örnek (9)'da görüldüğü gibi **Perihan** döneşlü adılaşmayı, **Emin Bey** de kişi adılaşmasını gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda adılların öncüllerinin örnek (8)'de olduğu gibi algılanması imkansızdır. Böylelikle, konu artık Emin Bey değil, Perihan olmuştur ve söylem içinde okur beklentisi de bundan sonraki bölümlerde Emin Bey'den değil, Perihandan bahsedilmesi düzeyinde olacaktır.

Gene Kemal Tahir'den yapılan bir alıntı döneşlü adılın olası anlam bulanıklığına yol açmadan yalnızca konu'yu öncül olarak seçtiğini kanıtlayacaktır. (10)'da konuşucu, ve dolayısıyla konu, Abdülkerim'dir. Ancak bağlamda **kendisi** adılına öncül olabilecek bir başka ad daha bulunmaktadır: **Küçük Efendi**.

- (10) Abdülkerim dinlemiyor, Küçük Efendi'yi nasıl edip de evden çıkaracağını düşünüyordu. Sabahtan beri gitgide artan, bu odada en yüksek derecesini bulan pişmanlık, yavaş yavaş usanmağa dönmekteydi. "Ne diyor bu gecelik entarili yumuşak adam fısıfısı...?Neden ürkütüyor kendisini bu kadar?" (Tahir, s)

Yukarıdaki edimsel bağlamda kendisi adının öncülünü Abdülkerim'den başka bir isim olarak algılamak olanaksızdır. Dilbilgisel veriler açısından Küçük Efendi olası bir öncül olmasına karşın bu bağlamda okuyucu onu gerçek öncül olarak algılamamaktadır.

### III. Uzaklaşma

Türkçe metinlerde Konu Koşulu geçerli olduğu halde söylemiçi dönüşlü yapının almadığı bağlamlarda da bulunmaktadır. Bu bağlamlar, Konu Koşulu'nun gerekli ancak yeterli olmadığını göstermektedir. Böylelikle, metinlerde konu saptama ve konuda süreklilik sağlama yöntemleri olarak kullanılan bazı dilbilgisel yapı ve kuralların, koşullar geçerli olsa dahi, metin yazarlarınca okuyucu tarafından algılanması istenilen his ve düşüncelerini aktarmak amacıyla bilinçli olarak kullanılmadığını ve böylelikle bu bağlamların önesürülen koşullara bir karşıörnek oluşturmak yerine onları kanıtladığı ortaya çıkmaktadır. Türkçe'deki söylemiçi dönüşlü yapı için gerekli fakat yetersiz olduğunu gösterdiğimiz Konu Koşulu'nun geçerli olduğu fakat kendisi adının bulunmadığı bağlamlara bir göz attığımız zaman bunların metin yazarı tarafından uzaklaştırıcı nitelikte tanımlanan bağlamlar olduğu görürüz. Başka bir deyişle, söylemiçi dönüşlü adının öncülü olması beklenen konu'nun kişi adlaşmasına yol açması, metin yazarı tarafından okuyucuda /konu/ konuşucu'nun kendisinden yalınlaşığı ve uzaklaştığı algısını geliştirmek için kullanılan bir yöntemdir.

Aziz Nesin'in bir öyküsünden alınmış olan aşağıdaki iki bölüm Konu Koşulu'nun yazar tarafından bilinçli olarak kullanıldığını göstermektedir. Öyküde bir tiyatro sanatçısının tiyatrosunu yaşatabilmek amacıyla hayırsever olarak tanınan bir işsahibinden parasal yardım istemesi anlatılır. Örnek (11) sanatçının yardım istemek için yapacağı konuşmayı hazırlarken yaptığı özeleştiriyi aktarmaktadır. Ancak, görülebileceği gibi, sanatçının kendi hakkında düşüncelerini aktarırken, yazar dönüşlü adıl değil, kişi adılı kullanmıştır. Konu ise sanatçıdır. Yani, bu bağlamda yapısal bir koşul olarak nitelendirilebilecek Konu Koşulu geçerli iken, beklenenin dışında, söylemiçi dönüşlü yapı yerine kişi adılaşması uygulanmıştır:

- (11) Peki, ya şimdi? Ne olmuştu da üç yıldan beri terse düşmüştü?  
Tükenmiş miydi? Seyircisi artık ondan bıkmış mıydı?

(A.Nesin, s.116)

Örnek (11) Konu Koşulu'na karşıörnek gibi durmasına karşın, bu bağlamda sanatçının kendisine bir eleştirmen gözü ile baktığını ve bundan dolayı kendini

benliğinden soyutlayıp bir başkasının gözüyle eleştirmeğe çalıştığını görüyoruz. Böylece yazar, adillaşma işlemlerini ve onların uygulamasını geręekleřtiren koşulları bilinçli olarak değiştirerek okuyucuda benlikten uzaklaşma algısını geliştirmiştir.

Buna karşın, örnek (12)'ye baktığımız zaman, sanatçının artık kendisine bir yabancı gözü ile değil de, kendi gözüyle baktığını görüyoruz. Burada, sanatçı, hayırsever iř sahibinden yardım istemek üzere hazırlanmaktadır. Bu açıdan parayı isteyen ve kullanacak kişi olarak tamamiyle kendisiyle özleşmektedir. Yani, edimsel bağlamda tanımlanan Konu Koşulu burada tam anlamıyla geręerlidir. Alıntıda görüleceği gibi, konuşucu/konu söylemiçi adılının öncülüdür:

- (12) Sanatsever, tiyarto sever bir kişi olarak kendisine borç para verebilir miydi? (A.Nesin, s.117)

### KAYNAKÇA

- Banguoğlu , Tahsin. 1974. *Türkçe'nin Grameri*, İstanbul:Baha Matbaası.
- Cooper, William E. ve J.R.Ross. 1975. "Word order", *Papers from the Parasession on Functionalism*, Chicago Linguistic Society, 63-112.
- Ergin, Muharrem. 1986. *Türk Dil Bilgisi* ,İstanbul:Boğaziçi Yayınevi.
- Erguvanlı-Taylan, Eser.1986. "Pronominal versus zero representation of anaphora in Turkish", Slobin, D.I . ve K.Zimmer ed. *Studies in Turkish Linguistics*, Philadelphia:John Benjamins Publishing Company.
- Gencan, Tahsin. 1966. *Dilbilgisi* , İstanbul:Ahmet Sait Basımevi.
- Givón, Talmy. 1983. "Topic continuity in discourse: A quantitative cross-language study", *Typological Studies in Language*, 3.
- Grimes, Joseph E. 1975. *The Thread of Discourse*, The Hague:Mouton.
- Kuno, Susumu. 1976. "Subject, theme and speaker's empathy - a re-examination of relativization phenomena", in *Li*. 417-44.
- \_\_\_\_\_ ve E.Kaburaki. 1977. "Empathy and syntax", *Linguistic Inquiry* 4,4, 463-488.
- Li, Charles. 1976. *Subject and Topic* , New York :Academic Press.
- Nielsson, Birgit. 1978. "Speaker, text and the Turkish reflexive kendisi ", *Scandinavian Conference of Linguistics*, ed.K.Gerhersen, et.al, 255-261.
- Özsoy, A.Sumru. 1983. "Kendi Reflexivization in Turkish", University of Michigan, Doktora Tezi.
- Sezer, Engin. 1980. "On reflexivization in Turkish", *Harvard Ukrainian Studies*, 11/IV, 748-59.
- Tahir, Kemal . 1969. *Kurt Kanunu*, İstanbul:Bilgi Yayınevi.